

Tarih Bilincinin Oluşması ve Tarihi Vesikaların Değerlendirilmesinde Nelere Dikkat Edilmelidir*

*How Should be Acted in the Forming of Historical Consciousness and in the Evaluation
of Historical Documents*

Rifat ÖZDEMİR**

I. Tarih Nedir? Nasıl Tarif Edilir?

Tarih, *insanın ve kâinatın geçmişidir.*

Tarihi; *rehber ilim, kılavuz ilim, yol gösterici ilim* şeklinde tarif etmek mümkün olduğu gibi, *uyarcılımlı, aydınlatıcı ilim, kişi ya da kişilerin değişim ve dönüşümünü sağlayan ilim* şeklinde de tarif etmek mümkündür. Eğer bu tarifleri, gerçekleri saptıran, uyutucu ve sömürgeci bir mantıkla yaparsak tarih ilmini, *kişi ya da kişileri kandıran, uyutan, hakikatleri saptıran, kişinin değişim ve dönüşümünü durduran, sömürgeye açık hale getiren ilim dalı* olarak da tarif etmek mümkün olur.

II. Tarih Niçin Öğrenilir? Kişi ve Milletlere Ne Faydası Vardır?

Tarih, bir boyutu ile bilgi ve tecrübe elde etme ve bunları gelecek nesillere miras olarak bırakma ilmidir. Gelecek kuşaklar, kendi zaman diliminin bilgi, tecrübe, ihtiyaç ve zaruretleri ile geçmişi sentez ederek yolunu ve geleceğini aydınlatmaya çalışır.

* Bu makalenin kısa bir özeti 23-25 Ekim 2014 tarihleri arasında Bülent Ecevit Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve Karadeniz Stratejik Araştırmaları Merkezi'nin (KARSAM) ortaklaşa Zonguldak'ta tertipleedikleri **I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu**'na tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ-Türkiye: rifatozdemir03@gmail.com. Bu makaleyi Rahmetli Annem ve Babama desteklerini esirgemeyen eşim, çocuklarım ve torunlarıma ithaf ediyorum.

Tarihte yaşamış kahramanların başarı ve başarısızlıkları iyi analiz edilir ve onlardan ders alınır, yaşanan zaman diliminin bilgi ve ihtiyaçları ile doğru sentez edilebilirse, insanoglu hata ve yanlıştan en az zayıyla kurtulmuş olur. Kişiler için söylenenler, milletler için de geçerlidir. Türk Tarihi, bu açıdan oldukça zengin bilgi ve tecrübelerle doludur. Meselâ; Dünya üzerinde bulunan milletlerin tarih sahnesine çıktığı coğrafya, geriye bıraktığı arkeolojik ve etnoğrafik malzemeler çok önemlidir. Bunların tahlil edilmesi, milletlere birçok bilgi öğretmiş olacaktır. Türk tarihi açısından Türkistan'ın önemi büyüktür. Türkler bu coğrafyada hangi tarihten itibaren göründüler?, tarih ve kültür derinlikleri nedir?, hangi milletlerle alakaları vardır? gibi birçok soruların cevabını aramak gerekmektedir.

Türk Kültür Tarihi, M.Ö 14.000 yıllarına günümüzden itibaren ise 16.000 yıllarına tarihlenmektedir. Türk İdare tarihi, askeri tarih, maliye tarihi, yazım (tahrir, bitik) tarihi ve bürokrasi tarihi M.Ö. 4500 yıllarına, günümüzden itibaren 6500 yıllarına tarihlenmektedir.

Yazının icadı tarihin başlangıcı sayılmaktadır. Yazı ise, M.Ö 3300-3200'lerde Sümerler tarafından icat edilmiştir. Sümerlerin yazıyı icat ettiği coğrafya Basra bölgesi (Mezopotamya, el-Cezire) olarak bilinmektedir. Sümerler bu coğrafyaya nereden geldi?, hangi tarihlerde geldiler?, dil yapıları nedir?, kullandıkları etnoğrafik malzemelerin özelliği nedir?, teşkilatlanmaları nasıldır? vb. gibi birçok soru akla gelmekte bu sorulara cevap aranmaktadır.

Sümerler üzerine yapılan çalışmalarda bunların ayrı millet olduklarını, yünlü mamul kullandıklarına bakarak da soğuk bir bölgeden geldiklerini yazanlar vardır. Bu konuda yapılan başka çalışmalarda da Sümerlerin aşiret usulüne göre teşkilatlanmalarını aşiretçiliğe uygun olarak sosyal ve ekonomik dayanışma içinde olmalarını, yünlü elbiseler ve keçeyi kullanmalarını, dil yapılarının Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna girmesini, kelime yapılarının Türkçe gibi eklerden (gelmek= gel-mek, gitmek=git-mek gibi) oluşmasını yüzlerce, binlerce kelimenin kök, ek ve anlam olarak (ar, it, yırmak, yağmak, itmek, enik vb. gibi) Türkçe ile aynı olmasını dikkate alan araştırmacılar da bunların Türk olduğunu beyan etmektedirler¹. Bazı araştırmacılar, çalışmalarında, Sümerce ile Türkçeyi karşılaştıran bazı çalışmaları bir araya getirmişler, Sümerce'nin daha çok Türkmen Türkçesi'ne benzediğini,

1Osman Nedim Tuna; Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Ankara, 1994

Sümerlerin bir Türk boyu olduğunu belirtmişlerdir.² Bu çalışmalarını başka çalışmalar devam ettirmiş Sümerce Etrüskçe ve Türkçe kelimeler kök, takı, ekler, sesler, yapı ve anlamları bakımından incelenip tablolar halinde yayınlamıştır. Bu tablolar incelendiği vakit; Sümerce, Etrüskçe ve Türkçe kelimelerin yapı ve anlam olarak aynı oldukları görülmektedir.³ Bu çalışmalara benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, Türk Tarihi'nin derinliği, Medeniyet anlayışının genişliği, yazıyı icat eden Sümerler ile Türklerin aynı coğrafyanın çocukları oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Sümerce ile Türkçenin aynı dil grubuna ait oldukları, birçok kelimenin yapı ve anlam bakımından aynı oldukları tespiti yapılmaktadır. Bu tespit ve ispatlar, Türk Tarih bilincinin oluşması açısından çok mühim sayılmalıdır.

Türk tarihinin derinlikleri incelenirken Türkistan'dan göçen sadece Sümerlerin olmadığı gibi M.Ö 3500-3000'lerde Hurrilerin Anadolu, İran, Irak ve Suriye tarafına Türkistan'dan göçtüğünü, M.Ö 1000 yıllarında Türkistan'dan Kuzey Kafkaslar, Balkanlar, Doğu Avrupa, İran, Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'ya Kimerlerin (Kimmerlerin) göçtüğünü, M.Ö 800'lerde Türkistan'dan, İskitlerin (Sakaların) Kuzey Kafkaslar, Balkanlar, Doğu Avrupa, İran, Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'ya göçtüklerini görmekteyiz. Anadolu'ya gelen Kimerler ile Troyalılarla (Truvalılarla) birleşerek Etrüsk adını aldılar. Etrüskler Anadolu'dan İtalya'ya geçerek M.Ö 515- 510'da Roma Devletini kurdular.

Kimerler ile İskitler Türkistan, Anadolu, Kafkaslar, Balkanlar, Irak, Suriye ve Filistin tarihi için ne anlam ifade ederler? Türk Tarihinde bunların yeri nedir? Dilleri nedir? Arkeoloji ve Filoloji ilimleri bunları nasıl tanımlıyor? vb. gibi birçok soru sormak mümkündür.

Latin ve Grek kaynakları Kimerler ile İskitleri “*Turânî Kavim*” yaşadıkları toprakları da “*Turan Yurdu*” saymaktadır. Bunlar, gittikleri yerlerde

2 Muazzez İlmiye Çığ; “*Sümer Dili ile Türk Dili Karşılaştırmaları*”, *Tarihten Bir Kesit Etrüskler*, 2-4 Haziran 2007- Bodrum, Sempozyum Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2008, s. 113-117

3M. Ünal Mutlu; “*Sümerce ve Etrüskçe Arkaik Türk Dilleridir*”, *Tarihten Bir Kesit Etrüskler*, 2-4 Haziran 2007- Bodrum, Sempozyum Bildirileri, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 2008, s.119-159, Rifat Özdemir; “*Antakya ve Çevresinde Türk Kültür İzleri*, VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri-2008, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, Antakya, 2008, s. 1-60. Bu makalemizde Sümerler, Hurriler, Kimmerler, İskitler ve Hunlar üzerinde durulmuştur.

yerleştiler, şehirler kurdular, o bölge medeniyetine katkıda bulundular. Bugün Azerbaycan ve Gürcistan bölgesinde bulunan demir silahlar İskitlere aittir. Bölgede, belki de ilk defa, her evden bir bronz kargı ucu (veya mızrak ucu) getirilerek nüfus sayımını yapan İskit (Saka) krallarıdır.

Bazı araştırmacılara göre bugün Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Erzincan, Elazığ, Malatya ve az miktar Urfa'da yaşayan Zazaların ataları İskitler (Sakalar) sayılmaktadır. Saka Türkçesi ile Zaza dili arasında birçok benzerlikler kurulmaktadır.⁴Buraya kadar verdiğimiz bilgiler Türk Tarihi açısından ne ifade eder?, Türk Medeniyetine ne gibi katkılarda bulunur? Soruları akla gelmektedir.

Bu bilgiler, bugünkü araştırmalara ışık tutacak niteliktedir. Hurrilerin M.Ö 3500-3000 yıllarında, Kimmerlerin M.Ö 1000 yıllarında, İskitlerin (Sakaların) M.Ö 800 yıllarında Türkistan'dan Anadolu'ya İran, Irak, Suriye, Filistin, Kuzey Kafkaslar, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya geldiklerini belirttik. Bugünkü araştırmalarda birçok bilinmeyen çıkmaktadır. Türklerin Anadolu'ya gelişlerini 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonraya bağlarsak, bilinmeyenlerin sayısı daha da artmaktadır. Meselâ; Osmanlı Dönemi Şam Tahrir Defterleri'nde, Şam Şer'iyye Sicilleri'nde Şam Kalesinin içinde en eski mahallelerden birinin adı Kimer (bazıları da bu ismi Kaymer şeklinde okumuşlardır) mahallesi olarak geçmektedir.⁵ Şam Mahallesi adı olan Kimer (bazılarına göre Kaymer) ismini, Türkistan ve Kimer Türk adı ile birleştiresek doğru okunmuş ve tarihi hakikati doğru yansıtmış oluruz. Ayrıca sekiz köşeli yıldızın, İskitlerin sekiz tanrısını temsil ettiğini, çanak çömlekçilerin kullandıkları çıkırıkların mucitlerinin İskitler olduklarını, bakırı eriten ve lehimi bulanların İskitler olduklarını tespit etmekteyiz. Ayrıca “*Tura mı, Para mı?*” veya “*Yazı mı, Tura mı?*” da geçen “*Tura*” adının “*Tanrı*” anlamında, “*Turban*” adının “*Tanrı Soy, Bey, Vezir*” anlamında, bugün Azerbeycan'dayabancı keçilerin erkeği olan tekelere, “*Tur, Tura, Tor*” dendiğini, “*Ötüken*” adının “*Kutsal Tepe, Güneş Tanrısı, Göktürk Başkenti*” anlamında, “*Alp*” adının “*Dev,*

4Zaur Hasanov; **Çar İskitler**, Aktaran (Çeviren) : İlyas Topsakal, İstanbul, 2009, Bu kitap konu hakkında iyi bir çalışmadır; Tuncer Gülensoy, **Barbar Türkler**, Ankara, 2011, s. 62-71; Ekrem Memiş, **Eskiçağda Türkler**, Konya, 2009, s. 64-83, Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya, 2002, s. 31-36, İbrahim Tellioglu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon, 2004, s. 13-39, Rifat Özdemir, “*Antakya ve Çevresinde Türk Kültür İzleri*”, VII. **Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, 2008, Mustafa Kemal Üniversitesi yayını, Antakya, 2008, s. 1-60

5Rifat Özdemir; agm. s. 25-3; Mustafa Öztürk, 16. yy'da Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler- Oymaklar, Elazığ, 2004

Kabraman, Savaşçı, Yürekli” anlamında, “*Çel, Çolap*” adının “*Alev, Yalaş*” anlamında, “*Bar*” adının “*Tanrıça*” *Yaratan*” anlamında, “*Ok*” adının “*Halk*” anlamında, “*Ulu*” adının “*Yüce, Vali*” anlamında kullanıldıklarını Sümerce, İskitçe ve Etrüskçeden öğreniyoruz. Aynı kelimelerin birçoğu Anadolu Türkçesi’nde de aynı anlamlarda kullanılmaktadır.⁶Görüldüğü gibi günümüz araştırmaları ile Osmanlı Arşivleri’nde bulamadığımız birçok kelime ve deyim’in anlamını Türk Kültür ve Tarih Coğrafyası’nda yaşayan diğer Türk Boy ve Soyularının dillerinde veya yazılı metinlerinde bulmaktayız. Bu durum, bulunduğumuz bir Türk Coğrafyasında bulamadığımız bir kelime veya deyim’in anlamını, 16.000 yıllık Türk Kültür Coğrafyası’ndan aramamız gerektiğini öğretmektedir.

Türk Tarihi’nin öğretici ve ibret aldırıcı örnekleri sadece İslâm öncesinde bulunmamaktadır. Türklerin İslâm’a girmelerinden sonra da çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaç örnek vermek mümkündür.

Allah insanı yarattı. Bilmediği bilgileri öğretti. Ona, akıl, bilgi, sevgi, şefkat ve merhamet, vicdan, adalet duygusu, dini, imanı, öğretme yeteneği, ahlak duygusunu lütuf etti. Bu değerler, beden’in üst tarafını ilgilendirir. İnsan olmanın özellikleridir. Tasavvuf dili ile “*İnsan-ı Kâmil*” olma özellikleridir. İnsan, bunları Allah’ın emrettiği, Resul’ün gösterdiği gibi kullanırsa Kur’an’ın dili ile “*Eşref-i Mahlûk*” olur. İnsanda sadece bu özellikler yoktu. İman etmeme, isyan etme, hırs, tamah, fesat duygusu, kıskançlık, çekememe, iftira etme, yalan söyleme, haram yeme, oç alma, cimrilik etme, israf etme, gururlanma, kibirlenme vb. gibi özelliklerde vardır. Genellikle bu özellikler beden’in alt kısmını ilgilendiren vasıflar olarak görülmektedir.

Bu özellikler, Allah’ın emrettiği şekilde kullanılmazsa, insanı insan olmaktan çıkartır. Kur’an’ın dili ile “*esfelesafilîn*” (hayvanlardan daha aşağı bir mertebe) denilen, hayvanların daha aşağısı bir mertebeye indirir.

Kur’an-ı Kerim’in son ve 114. Suresi olan Nas Suresi’nde, Allah (c.c.) “*Deki, İnsanların kalplerine vesvese sokan, (İnsan Allah’ı andığında) pusuya çekilen cin ve şeytanın şerrinden İnsanların Rabbi’ne, İnsanların Meliki’ne(Mutlak Sahip ve Hâkimi’ne) İnsanların İlahi’na sığınırım*” buyurulmaktadır.⁷ Bu surede açıkça görülmektedir ki, cin ve insan şeytanından söz edilmekte, bunların vesvese ve

⁶ZaurHasanov, **Çar İskitler**, İstanbul, 2009, s. 15-18; M. Ünal Mutlu; “*Sümerce ve Etrüskçe Arkaik Türk Dilleridir*, agm, s. 119-159

⁷ Hayrettin Karaman- Ali Özek(Heyet); **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2009, s.604

kötülüklerinden Allah'a sığınılması emredilmektedir. Kur'an-ı Kerimin 113. Suresi olan Felak Suresi'nde ise "De ki, Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kışkandığı vakit kışkanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım" buyurulmaktadır.⁸ Bu surede ise yaratanın, mahlûkatın şerrinden, karanlığın şerrinden Allah'a sığınılması istendikten sonra, kışkandığı zaman kışkanç kişinin kışkançlık şerrinden de Allah'a sığınılmasını emretmektedir. Bu iki surede "şeytanlaşan insan ile kışkançlığı belâ olan insandan" söz edilmektedir. Bu iki unsur hem insan hayatı hem de devlet hayatı için son derece önemlidir. Bunlar, Allah'ın emrettiği şekilde kontrol altına alınmazsa hem kişiye hem de devlete çok fazla zarar verirler. Türk Tarihi'nde, bu konu ile alakalı birçok örnek bulmak mümkündür. Meselâ; Büyük Selçuklu Devletinin 1119'da ikiye bölünmesinden sonra Türkistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da irili-ufaklı birçok Türk Devletleri veya idareleri ortaya çıktı. Anadolu'da kurulan Selçuklu Devletinin Tebası genellikle Türk ve Müslüman unsurlardan oluşurken devletin resmi dili Farsça, ilim dili ise Arapça idi. Devletin resmi dili Farsça olduğu için ümera, ulema ve bürokratların birçoğu da Fars asıllı idi, ya da Farsça konuşan Türklerden oluşmaktaydı. Böyle bir yapı içinde Anadolu Selçuklu Ordusu Türk çocuklarından oluşurken, ümera ve zabitan grubu ya Acem asıllı ya da Acem (Fars, Pers) dili ve kültürü ile yetişmiş kişilerden oluşmaktaydı. Böyle bir ortamda Alaeddin Keykubat (1219-1238) 1219' da tahta geçti. Saltanat yıllarında, Mısır'da hüküm süren Eyyubi Sultanı I. el-Melik Adil'in (1199-1218) kızı Melike Adiliye ile evlendi. Bu evlilikten İzzettin Kılıçarslan ve Ruknettin dünyaya geldi. A. Keykubat, İzzet Kılıçarslan'ı yerine *Veliabt* tayin etti ve birçok ümera ve ulemaya da kabul ettirdi.

Bu dönemde, Eyyûbilerin idaresinde bulunan Şam (Suriye bölgesi veya Babilyan) Eyyûbi Sultanı I. el-Melik Adil'in oğlu, el-Melik'ül-Muazzam'ın idaresinde idi. Sultan Alaeddin Keykubat'ın küçük oğlu Rukneddin de Suriye (Şam) Eyyûbi tahtının saltanat varisi idi. Yani A.Keykubat'ın iki oğlu da *veliaht* ve tahta varis durumunda idiler.

A.Keykubat, 30 yaşlarında iken 1223 yılında Anadolunun Güney Batısı'na bir sefer düzenleyerek Alâiye (Antalya) ve çevresini fetih etti. Bu sefer sırasında, Alâiye'nin mahalli feodal Hristiyan Beyi olan Kirvard(bazıları Kir Fard diyorlar, Halk Arapçasında çok kere V harfi F harfi gibi okunur. Yuva-Yufa şeklinde, Vafir-Fafir şeklinde, Kova-Kofa şeklinde okunabiliyor.)

8 H. Karaman- Ali Özek(Heyet); age. S. 604

kızı veya cariyesi olan güzel ve bakire bir hanımı Alaeddin Keykubat'a hediye olarak gönderir. Bu hanım Türk ve Müslüman değildir. (Alaeddin Keykubat'ın hayatında Müslüman olmadı. Yıllar sonra oğlu Gıyasettin tahta geçti yine Müslüman olmadı. Hayatının sonlarına doğru Müslüman oldu ve Mahperi hatun adını aldı. Sonra da Mevlana'nın müridi oldu diye bilinmektedir) Alaeddin Keykubat'ın bu hanımından Gıyasettin Keyhüsrev adında bir çocuğu olur. Bazıları “A. Keykubat'ın, Melike Adiliyye ‘den başka 2. 3. veya 4. Hanımları da vardı. Bu hediye hanımdan doğan Gıyasettin, gayr-ı meşru çocuktur. Eğer, A. Keykubat dört hanımdan birini boşasa idi, o zaman bu hanım dördüncü hanım olurdu. İslam'a göre de caiz sayılırdı. Hediye edilen hanım, Keykubat'ın nikâhlı eşi durumuna düşeceği için, Gıyasettin de gayr-ı meşru olmaktan kurtulacaktı derler.

A.Keykubat, gayr-ı meşru sayılan Gıyaseddin'i,Konya'dan uzaklaştırmak için çocuk yaşta Erzincan'a emir olarak tayin etti. Yanına Mubarizüddin Çavlı Atabey oldu. Sonra (veya önce) Mübarizüddin Er Tokuş Atabey oldu.

Bu kişi ve olayları anlattıktan sonra bu döneme tesir eden Sadettin Köpek'den de söz etmek gerekmektedir.

Sadettin Köpek, Alaeddin Keykubat'ın Tercümanı idi. A.Keykubat onu, 1225-1226'da Beyşehir gölünde yaptırdığı yazlık saray *Kubadabad* Sarayı'nın inşa hizmetlerinde görevlendirdi. Bazı negatif yönlerini görmüş olmalı ki Sadettin Köpek'i yükseltmedi.

A.Keykubat, Kayseri taraflarına gitti. Meşhet Ovası denilen yerde orduyu topladı. Ümera, bürokrat ve elçileri toplayarak önemli kararlar aldı. Bu kararlardan sonra yemek sofrasına geçildi. Yemekte Nasuriddin Ali Çaşniğir, A.Keykubat'ın önüne tavuk veya kuş eti olan bir et yemeği koydu. Bu et zehirli idi. A.Keykubat bu et yemeğinden zehirlendi ve öldü(1238). Bu suikast, Selçuklu idaresinde birçok olayın başlangıcı oldu. Bu tarihlerde Sadettin Köpek, çocuk yaşta Erzincan Emiri olan Gıyasettin'in Atabey'i idi. Pusuda bekleyerek fırsat kolluyordu. A.Keykubat'ın ölümünü fırsat bilerek harekete geçti. Keykubat'ın vasiyetini hiçe sayarak, kendi şehzadesi Gıyasettin'i tahta geçirip bütün yetkileri kendisi kullanmak istiyordu. Bu amaçla öncelikle maktül sultan A.Keykubat'ın sultan kızı olan karısı Melike Adiliyye Sultan ile iki oğlu İzzettin Kılıçarslan ve Rükneddin'i ortadan kaldırmayı planladı. Önceden Frenklerden topladığı 1000 kadar paralı asker ile 14 yaşında olan Şehzade Gıyasettin'i tahta oturttu. Sonra Adiliyye Hanım

ve iki oğlu İzzettin Kılıçarslan ve Rükneddin'i Ankara Kalesinde Şaman geleneğine uygun olarak kanları akıtılmadan yay kirisi ile boğdurarak öldürttü. Hemen arkasından kendisine zorluk çıkartabilecek Tacettin Pervane gibi beş tane daha Selçuklu ümerasını boğdurarak öldürttü. Yani yaklaşık bir yıl içinde Selçuklu idaresinde üçü hanedan mensubu, beşi ümeradan olmak üzere sekiz kişiyi ortadan kaldırttı. Artık, tahtta 14 yaşında ve gayr-ı meşru sayılan, gayr-ı Türk ve gayr-ı müslim annesinin çocuğu olan II. Gıyasettin Keyhüsrev vardı. Tahtta oturan çocuk Gıyasettin idi. Fakat tahtın fiili sahibi içi haset, fesat, iftira ve bela dolu, şeytana asker olan veya Şeytanlaşmış Sadettin köpek vardı. Sadettin Köpek Selçuklu taht ve sarayında bir müddet nefisini, hırsını, tamahını, Şeytan ve Cinlerini tatmin etti. Onları, haramla, canla, kanla, hasetle, fesatla, iftira ile münafık tavırlarla doyardı. Sultan I. Gıyasettin biraz büyüdü. Etrafında olanları görüp-anlamaya başladı. Devlet içinde ki muhalif ümeranınıdaiçten içe tepkileri arttı. Sonuçta, tertip edilen bir ziyafetten sonra, Sultan I. Gıyasettin Keyhüsrev Sadettin Köpek'den kurtulmak istedi. Yemek sırasında çıkan bir kargaşada muhafızlar Sadettin Köpek'e saldırdı. O kaçtı şarap mahzenine saklandı. Rivayet odur ki şarap mahzenin de bulunup öldürüldü, bir başka rivayette şarap mahzenine düşerek fare gibi boğulup öldü. Bir başka görüşte mahzenden getirilip asılarak öldürüldü. İbni Bibide, "Sultan, cesedi demir kafes içinde yüksek bir yere astırdı." demektedir. İbret-i âlem için günlerce orada bekletti demektedir. Ölüm şekli ne olursa olsun hem I. Gıyasettin Keyhüsrev, hem Selçuklu Devlet ümerası hem de Anadolu Türkü hırsı, tamahı ve şeytanları azmış Sadettin Köpekten kurtulmuş oldu.⁹

Buraya kadar anlattıklarımıza dikkat edilecek olursa hırsı, tamahı, hasret duygusu, çekememezliği, aç gözlülüğü kabaran bazı insanların büyük Sultan Alaeddin Keykubat'ı yemekte zehirleyerek öldürmeden geri durmadıkları anlaşılmaktadır. Yine makam, mevki, taç, taht, mal, mülk hırsına kapılan, tamahı, haset ve fesat duygusu kabaran, Şeytan'a asker olan, Şeytanlaşmış insan tipini temsil eden Sadettin Köpek'in üç hânedan üyesini, beş tane ümeradan kişiyi kısa sürede nasıl ortadan kaldırdığını görmekteyiz. Bu örnekler, Türk Tarihi'nden ders almak isteyenler için birer ibret vesikasıdır. Şeytanlaşan insanların devlet imkânını ele geçirince nedenli

⁹Nejat Kaymaz; **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II: Gıyasettin Keyhüsrev Devri**, Ankara, 2009, s. 39-58,111-114,126-140,187-202; İbniBibî, **Selçuknâme**, Mükrimin Halil Yinanç, Hazırlayanlar; Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul,2007, s. 95, 115, 155, 162; Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah; **Cami'üd-Düvel, (Selçuklular ve Beylikler Tarihi II.)**, Yayınlayan, Ali Öngül, İzmir,2001, s. 57-92

felâkete sebep oldukları açıkça görülmektedir. Allah; insanları, Türk Devletini, Türk Ülkesini, Tüm Allah kullarını böylelerinden korusun.

Benzer örnekleri Moğol ve İlhanlı Döneminden detespit etmemiz mümkün olmaktadır.

Moğollar'ın etnik kimliği hakkında itilafli beyanlar yer almaktadır. Bazıları Moğolları ayrı millet sayarken, bazıları bunları Türk saymakta, bazıları da Türk soy ailesinden kabul etmektedir. Buna delil olarak, bugün Moğolların yaşadığı coğrafya Türkistan coğrafyasıdır. Göktürklerin başkenti Ötüken buradadır. Göktürk kitabelerinin dikildiği yer burasıdır. Koruyucu Balbal taşlarının olduğu yer burasıdır. Resimli kaya ve Moğolların olduğu yer burasıdır. Yani bugünkü Moğolistan'dır denilmektedir. Ayrıca Moğol halkının anatomik görünümü, adetler, gelenekler, görenekler ya aynı ya da çok benzerdir. Binlerce kelime Türkçe ve Moğolcada ortaktır. Dil yapıları ya aynı ya da çok benzerdir. Bu benzerlikleri dikkate alanlar, Moğolları Türk veya Türk aile toplumu içinde saymaktadırlar. Benzer tartışma, XIII. Yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Cengiz Han hakkında da yapılmaktadır. Bazıları, Cengiz Han'ı ayrı millet olan Moğolların evlâdı sayarken, bazıları da yetiştiği topluluk, yetiştiği mahalle ve şehirler, yetiştiren hocalar ve komutanlara bakanlar Cengiz'i Türk saymaktadır. Birçok kişinin kanaati, o ayrı bir soyun çocuğu dahi olsa, çocukluğundan beri yetiştiği kültür ortamı, ona bilgi veren hocalar, askeri eğitim veren komutanlar Türk'tür. O nedenle Türk sayılması uygundur demektedirler.

Cengiz Han (Doğum: 21 Ocak 1155- Ölüm: 18 Ağustos 1227) XIII. Yüzyılın ilk yarısında askeri teşkilatlanmaya gitti. Topladığı askeri güçle batıya yöneldi ve öncelikle Uygur Türklerini egemenliğine aldı. Uygur Türkleri okuma-yazma bilen son derece eğitilmiş toplumdur. Onları ordusunun başına komutan yaptı. Maliye, bürokrasi, idare ve askeriyenin önemli yerlerine getirdi. Bu durum, Cengiz Han'ın Türkleri iyi tanıdığını ve Türklerle güvendiğini göstermektedir şeklinde yorumlanmaktadır. Bazıları da, Moğol halkı okuma-yazma bilmiyordu, Cengiz Han, Uygur Türklerini zaruretten dolayı teşkilat sistemine aldı demektedirler. Durum ne olursa olsun, ordusu ile Batıya ilerleyen Cengiz Han, "Bozkuş Turan Taktiği" veya "Bozkuş Turan Usulü" denilen askeri usullerle hızla batıya ilerledi. Direnen milletleri adeta yok etti. Dönemin tarihçisi Ata Melik Cüveyni'nin ifadesine göre bazı yerlerde omuz üstünde baş, şehirlerde duvar üstünde taş koymadı. Bazı şehirlerde, kesilen başlarla merdiven yapıp, evlerin damına çıkıldı.

1243 yılına geldiği vakit, Anadolu Selçuklu Devleti orduları ile Cengiz Orduları Köseadağ'da karşılaştı ve Selçuklu ordusu fazla bir varlık göstermeden yenildi. Bundan sonra, Selçuklu Şehirleri; Kayseri, Sivas, Konya vb. gibi şehirleri işgal etti. Anadolu'da korku ve zulüm kol gezdi. Anadolu'da bu zulüm Moğolların Anadolu Genel Valisi olan ve Beylerbeyi Emir Çoban'ın oğlu olan Demirtaş Noyan'ın kaçışına kadar sürdü. Demirtaş Noyan (1314-1328) 1328'de Mısır'a kaçtı. Çünkü babası Emir Çoban Sultan Ebu Sait Bahadır Han tarafından idam edildi. Ebu Sait, Mısır Memluklu Sultanı ile anlaşarak, Demirtaş Noyan'ı idam ettirip başını elçisi ile huzuruna getirtti.

Cengiz Orduları, Anadolu'ya kadar geldi. Ama geri dönemediler. Çünkü Cengiz Han'ın ölümüne müteakip devlet dört oğlu arasında bölündü. Bunlardan Güney Batı Türkistan ve İran Coğrafyası'nda İlhanlı adı ile bir Türk devleti kuruldu. Cengiz döneminde türkleşen devlet sistemi İlhanlılarda da Türk Devleti şeklinde zuhur etti. Gazan Han'la beraber devlet sistemi İslâmlaştı.

İslâma giren Gazan Han yanına Tabip olan Reşidüddin Fazlullah'ı Vezir tayin etti. Reşidüddin aynı zamanda Gazan Han döneminin tarihi ile çevresinin tarihini Cami'üt-Tevarih adı ile yazmaya başladı. Tabiplik, Tarih Yazarlığı ve Vezirlik Reşidüddin'i döneminin önemli kişileri arasına getirdi. Bu özellikleri olan Reşidüddin, çok hırslı, çok fazla para ve servete tamah etmekteydi. Devlet imkânlarını bu hırs ve tamah için kullanmaktan kaçınmıyordu.

Gazan Han ve yerine geçen Olcaytu Han Reşidüddin'i yanlarında tuttular. Bu Han, Reşidüddin'in yanına Sadettin(1311 h.-1711m.) ile Tacettin Alishah'ı da Vezir tayin etti. Vezir Sadettin'in kendisi, Reşidüddin gibi son derece makam, mal ve paraya düşküdü. Yahudi asıllı karısı ise bu makam ve para hırsını tahrik ediyordu. Olcaytu Han'ın Vezirlik makamına getirdiği üçüncü kişi ise Tacettin Alishah idi. Alishah da diğer iki Vezir gibi son derece hırslı, tamahkâr, maka ve paraya düşküdü.

Devlet, bu üç vezirin makam, mevki ve para hırsları ile kargaşaya düşüyordu. Aralarında ki haset, fesat, çekememe, hile yapma, yetki artırmak için çeşitli kişilere rüşvet verme vb. gibi nefsanî ve şeytanî yollara başvurmaları teba ve devleti aşırı derecede rahatsız etmişti.

Olcaytu Han hastalandı, tedavisinde özel doktoru ile Reşidüddin beraber görev aldılar. Han vebaya benzer bir ishale yakalandı. Özel doktor

ishali keselim derken, Reşidüddin ishali kesersek zehirlenme olur, bunu önlemek için ishali artırılmı der. Han günde 120 defaya yakın büyük abdestini yapar ve vücut su kaybettiği için kısa sürede ölür. Olcaytu'nun anıt türbesi bugün İran'ın batısında ki Zend şehrinde dir. Olcaytu Han'ın ölümünden Tabip, Vezir ve Tarihçi olan Reşidüddin sorumlu tutulur. Emir Çoban kurduğu mahkemede yargılatır, Reşidüddin idam edilir. Bedeni parça parça kesilir, şehirlere ibret-i âlem için gönderilir. Baş Tebriz Müslüman Mezarlığı'na defin edilir. Arkasından "Reşidüddin Yahudi'dir. Onun için Türk Hakanı Olcaytu Han'ı öldürdü" diye rivayetler dolaşır. Bu şayia üzerine, baş Tebriz Müslüman mezarlığından çıkartılarak Yahudi mezarlığına defin edilir. Arkasından Reşidüddin'in tüm malı mülkü ve vakıfları devlet için müsadere edilerek hazineye irad kayıt edilir.

Reşidüddin'in bu hazin sonundan sonra Vezir Sadettin de yargılanır, yargılama sonunda suçlu bulunarak o da idam edilir. Kendisini ve Yahudi karısının topladığı para ve servette müsadere edilerek hazineye gelir olarak kayıt edilir.¹⁰

Buraya kadar verdiğimiz bilgide, Vezir Tabip ve Tarihçi Reşidüddin, Vezir Sadettin ve Vezir Tacettin Alişah'ın kontrol edilemeyen hırs, tamah, aç gözlülük, haset ve fesat duyguları, şeytana asker olmaları veya şeytanlaşmaları hem kendi başlarına hem de devletin başına bela açmıştır. Üçü de bu nefsanî hastalığın sonunda Vezirlik makamını kaybetmişlerdir. Reşidüddin ile Sadettin ise hem canlarını hem de bin bir hırs ve hile ile topladıkları mallarını da kaybetmişlerdir.

Yukarıdan beri, Alaeddin Keykubat'ın zehirlenerek suikastla öldürülmesini, Sadettin Köpek'in hırs ve tamah ile üçü hânedan üyesi beşi ümeradan olmak üzere sekiz kişiyi nasıl öldürdüğünü, nefsi ve şeytanın esiri olan Sadettin Köpek'in akıbetinin ne denli kötü bittiğini, Reşidüddin ile Sadettin'in akıbetlerinin çok fena sonlandığını anlattık. Bu olaylar, ders almak isteyenler için ibretlerle doludur. Bu olaylar olumlu veya olumsuz manada Türk Tarih bilincinin oluşmasında çok etkili olacaktır.

Türk Tarihi'ndeki ibretlik olaylar bunlarla sınırlı değildir. Tarihin değişik dönemleri ve değişik konuları ele alındığı zaman birbirinden farklı

10 Reşidüddin Fazlullah; **Cami'üt-Tevârih**, Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan- Ahmet Hesamipour, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 188-305; Reşidüddin Fazlullah; **Cami'üt-Tevârih**, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş; Selenge Yayını, İstanbul, 2010, s. 11-46; Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Guşa Cilt 1-2-3

birçok ibretlik örnek bulmak mümkündür. Onlardan birkaç örnek vermek faydalı olacaktır.

Türkler’de “*Millet, Devlet ve Vatan*” kutsaldır. *Kızıl Elma*’dır. Bu üç değer, kimseye devir edilemez, satılamaz ve ihmal edilemez niteliktedir. Millet adına devleti yönetenler de aynı hassasiyeti göstermek zorundadır. İslam öncesi Türk inancında, Gök Tengri (Tanrı) Türk boyundan birini kutsar, ona “*Kut*” (Kutlu sayma, hayırlı sayma, seçme, görevlendirme, yüce tutma vb. gibi birçok anlamı vardır) verirdi. *Kut*’u alan Boy’a “*Aşına*” veya “*Asena*” ailesi denirken, *Kut*’u alan *Türk*’e de “*Kaan, Han, Hakan*” denirdi. Bu töre gereğince, Gök Tanrı’nın “*Türk Budun, Millet, Halk yok olmasın diye Bilge Kaan’ı görevlendirdiği*” bilinen bir hakikattir.¹¹ Bu gelenek, Yavuz Sultan Selim’in 1514-1516 veya 1517 zaferlerinden sonra Halifeliği İstanbul’a getirmesi ile de devam etti, Yavuz, hem Türk Hakanı (Sultanı, Padişahı, Hükümdarı) hem de İslâm Halifesi oldu. Bir taraftan Türk milletini korurken, diğer taraftan İslam ümmetini de korumaktaydı. Yavuz ve daha sonra ki Osmanlı Sultanları, bu Türk geleneğini farklı bir üslup ile devam ettirdiler.

Bugün; Türk hânedanları içindeki kardeş ve şehzade katillerini anlamak istiyorsak Türkler’deki *Millet, Devlet ve Vatan* kavramlarının neden *Kızıl Elma* (varılacak son hedef, son ideal, terk edilemeyecek kutsal değer, kutlu iş, kutlu nesne vb. gibi anlamları vardır.) sayıldığını anlamamız gerekmektedir. Bu üç değer kutsaldır ve milletin kutlu malıdır. Diğer bir ifade ile kamu malı, kamu hakkıdır. Amme hukukunu ilgilendiren değerlerdir. Hanedanın, kardeş ve şehzadesi hânedanı ilgilendirir. Bir çeşit fert hakkı, kişi hakkı, özel hak durumundadır. “Millet hayatında, Devlet hayatında ve Vatan bekasında kişi hakkı mı önde gelir, millet hakkı mı önde gelir? Şeklinde soru sorulduğu zaman, daima millet hakkı, kamu hakkı, devlet hakkı ve amme hakkı önde gelir” şeklinde cevap verilmiştir. İşte bu anlayış, kardeş ve şehzade katlini açıklamaktadır. Türk Milleti’nin, Türk Devleti’nin ve Türk Vatanı’nın bekası için Türk hânedanı kardeş ve şehzadelerini feda etmektedirler. Bu anlayış yukarıda ifade ettiğimiz gibi Selçuklu Şehzadeleri İzzettin Kılıçarslan ile Rukneddin’in idam edilmesine, Cimri Vakasında, Cimrinin Siyasetnâme (İdam yeri) mekânına götürülerek diri diri derisinin yüzülüp deri içine ot

11 Bahaeddin Ögel; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara, 1978, s. 1-9; Bahaeddin Ögel; **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1993-1995, s.1-2; Hüseyin Namık Orkun; **Göktürk Kitabeleri**, Ankara, 1995; Necati Gültepe; **Kızıl Elmanın İzinde**, İstanbul, 2007, s. 15-47

doldurulmasına,¹² Osmanlı'da Fatih'in Kardeş katline cevaz veren ferman yayınlanmasına, II. Beyazıt'ın kardeşi Cem Sultan'ı tenkil (saf dışı etmek) etmesine, Yavuz Sultan Selim'in babası II. Beyazıt ve kardeşleri ile mücadele etmesine, Kanûni Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa ve Beyazıt'ı saf dışı etmesine sebep olmuştur. Türk Tarihinde bunlar gibi ve dram dolu birçok örnek bulmak mümkündür.

Osmanlı Döneminde iktisatla ilgili örneklerde vermek mümkündür. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde önceden olduğu gibi Osmanlı parasının, resmi fiyatı, ecnebi (yabancı) paralara göre ayarlanır ve reyaya ilan edilirdi. 1834m. / 1249h. Tarihine geldiği vakit Osmanlı parasının karaborsa değeri düşerken, ecnebi paraların değeri arttı. Yani "*Fiat-ı Tabf'el-Kal'a*" (Tahta Kale Fiyatı demektir) hızla artar. Osmanlı maliyecileri bunu önlemek için üç ay (90 gün) süre ile "*Karaborsa Fiyatı*" resmileştirirler. Bu süre içinde, Osmanlı maliyecileri maliyeyi düzelterek, döviz fiyatlarını eski fiyata getireceklerdir. Fakat umulan olmaz ve üç ay sonra karaborsa fiyatlar resmileştirilir. Bu uygulama ile Osmanlı maliyesi karaborsa fiyatlara yenilmiş olur bu tarihten 144 yıl sonra 1978-1979 tarihlerinde görev yapan Bülent Ecevit Hükümeti döneminde döviz fiyatları ani olarak yükselir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maliyecileri karaborsa fiyatları düşürmek, fiyatları resmi fiyata getirebilmek için üç ay (90 gün) süre ile karaborsa fiyatları resmi fiyat haline getirirler. Fakat üç ay dolunca karaborsa fiyatlar, resmi fiyata getirilemez ve karaborsa fiyatlar resmi fiyat haline getirilir. Bu uygulama ile de Türk maliyecileri karaborsa fiyata yenilmiş olur. Eğer, Cumhuriyet dönemi maliyecileri II. Mahmut döneminde yapılan uygulamayı ve sonundaki başarısızlığı bilselerdi, Cumhuriyet maliyecileri ya böyle bir uygulamayı yapmazlardı veya yenilgiyi bilerek tedbir alırlardı.¹³ Bu örnek, Türk Tarihinin iktisadi yönünden ibret almak isteyenler için gerçekten dikkate değer ve düşündürücü yönü olan bir uygulama sayılmalıdır.

Buraya kadar Türk Tarihi'nin altı binbeşyüz yıllık (M.Ö 4500- M.S 2014 arası) idare, maliye, askeriye ve bürokrasi cephelerinden örnekler vermeye çalıştık. Eğer altı bin beş yüzyıllık Türk Kültür Tarihi dikkate alınacak olursa daha çok ve daha çeşitli örnekler bulmak mümkün olacaktır.

12İbni Bibi; **Selçuknâme**, Yayın: Mükrimin Halil Yinanç, Hazırlayanlar: Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul, 2007, s. 241-249, 251-253

13 Ankara Şer'iyye Sicili, Defter No: 236, Belge No:212; Rifat Özdemir; **XIX. Yüzyılda Ankara, 1785-1840**, Ankara, 1986-1999, s. 245-262; Rifat Özdemir; Ş. Turan Armağanı, buradaki makalemizde birçok örnek bulunmaktadır.

Bu örnekleri dikkate alan Türk vatandaşı veya Türk devlet adamları ya hata yapmaz veya hatalarını asgari düzeye indirirler. Yine bu örnekleri dikkate alan sade vatandaş ile devlet adamları kontrol edilemeyen hırs, tamah, haset, fesat, kapris, öç alma duygularının ne denli tehlikelere sebep olduğunu, insanın Şeytan'a asker olduğunu veya insanın Şeytanlaştığını açıkça anlar ve ibret alır. Bunlar ibret almak isteyenler için son derece önemli örnekler sayılmalıdır.

III. Tarih Bilinci Ne Demektir? Kişi ve Topluma Ne Faydası Vardır?

Tarih bilinci, kişilerin kendi milletlerinin bilgi ve tecrübelerini öğrenmesi, ondan yeteri kadar istifade etmesi, kendi geleceği için bu bilgi ve tecrübeleri zamanın icabına göre sentez ederek doğru ve etkin kullanmasıdır. Bu tarifi, evrensel olarak biraz daha genişletirsek; kişilerin, insanoglunun geçmişteki bilgi ve tecrübelerini öğrenmesi, zamanın icabına göre sentez etmesi, doğru ve etkin olarak kullanması şeklinde de tanımlamak mümkündür. Bu tariflere göre tarihi anlarsak tarih bilinci oluşur ve insanlar arasındaki etnik, dini, mezhebi, siyasi kavgalar asgari düzeye inmiş olur. Türk Tarihi'nde bu konularla ilgili birçok örnek bulmamız mümkün olmaktadır. Asya, Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da birçok millet, dil, din, mezhep ve tarikat yaşar. M.Ö 4500 yılından M.S 2014 tarihine kadar geçen 6500 yılda bunların içinde hiç devletsiz ve vatansız kalmayan üç millet vardır. Bunlardan birincisi Türklerdir. Türkler; Asya, Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Arap Yarım Adası'na göçmüşlerdir. Gittikleri yerlerde de irili-ufaklı 120'den fazla devlet kurmuşlardır. İkinci millet Çinlilerdir. Çinliler, Asya'nın güney Doğu ucunda bulunan, oldukları yerden de ayrılmayan, bugün 1,5 milyar civarında nüfusu olan bir millettir. Üçüncü millet, Basra Körfezinin doğu ucunda bulunan Acem (Fars, Pers) milletidir. Bir dördüncü millet, İslam'dan sonra Arap milletidir. Bu üç veya dört milletten başka bu coğrafyada sürekli devleti ve vatani olan başka millet olmamıştır.

Türkler; Asya, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da 6500 yıldır devlet kurucu bir millettir. Kurdukları devleti canları pahasına korurlar ve yönetirler. Bu devletin içinde Türkler dışında birçok millet, dil, din ve vicdan özgürlüğü içinde yaşarlar. Yaratılıştaki var olan hakları özgürce kullanırlar. Çeşitli milletlerin Türk Devleti'ndeki bu özgür yaşayışları Türk saraylarında da devam etmekteydi. Meselâ; Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın eşlerinden biri Eyyu Sultanın kızı *Adilîyye* Hanımdır. *Adilîyye* Hanım

müslimdir. Diğer eşi Alanya Feodal Beyi Kirvark'ın kızı (veya cariyesi) gayr-ı Türk ve gayr-ı Müslim'dir. Alaeddin Keykubat öldükten sonra Müslüman oldu ve Mah Peri adını aldı. Hayratlar bırakan müslim bir kadın oldu. Ölünce 10 yıl kadar kabri Ankara'da kaldı. Sonra Kayseri'deki türbesine taşındı. Şimdi türbesi Kayseri'dedir. Aynı şekilde Alaeddin Keykubat'tan sonra Selçuklu tahtına geçen II. Gıyasettin Keyhüsrev'in hanımı olan prenses Thamar Hatun, Gürcü asıllı ve Hristiyan'dır. Thamar Hatun'un anası, Gürcü Kraliçesi Rosudan'dır. Babası, Selçuklu Meliki (Şehzadesi) Prensi Murat'tır. Murat, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından, Elbistan (Maraş) Meliki, sonra Erzurum hükümdarı olan Muğisüddin Tuğrul Şah'ın oğludur. Yani Türk'tür. Fakat İslamiyet'i bırakıp Hristiyan olmuştur. Sonra Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kocası ve naibi olur. Prensese Thamar Hatun yarı Türk yarı Gürcü melezdır. Erkek kardeşi David de öyledir. II. Gıyasettin Keyhüsrev Thamar Hatun'u çok sevdi, Selçuklu parası gümüş dirhem ile altın dinarlar üzerine resmini koydurmak istedi. Ümera itiraz etti. Arslan ve Güneş resmi tasvir edilerek durumu kurtarılmaya cihetine gidildi. Thamar Hatun II. Gıyasettin ile evli kaldığı dönemde "Gürcü Hatun" unvanı ile anıldı. Sultan II. Gıyasettin Keyhüsrev öldükten sonra ölünceye kadar İslam'a girmedi. II. Gıyasettin öldükten sonra İslam'agirdi. Sonra Mevlana'nın müridesi oldu. İyilik ve hayırsever bir yola girdi. II. Gıyasettin öldükten sonra Acem asıllı Pervane Muineddin Süleyman ile evlendi. Görüldüğü gibi *Gürcü Hatun*, Selçuklu Sarayında ne Gürcülüğünden vazgeçmiştir, nede ileri yaşına kadar Hristiyanlığından vazgeçmiştir.¹⁴ Benzer bir uygulamayı, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Dönemi'nde de görüyoruz. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın eşlerinden biri müslim biri Hristiyan'dır. Sarayında müslim eşi (veya eşleri) için mescit yaptırırken, İsevi (Hristiyan) eşi (veya eşleri) için Kilise yaptırmıştır.

Osmanlı İdare Sistemi tahlil edildiği zaman, Salyânesiz Eyaletler'e (mirî sistem ile tımar sisteminin uygulandığı idare şekli) tayin edilen Beylerbeyi, Sancakbeyi, Mutasarrıf, Mütesellim, Kaymakam vb. Ehl-i örf mensuplarının tamamına yakını müslimlerden oluşurken, Salyâneli Eyaletler'e tımar rejiminin uygulanmadığı idare şeklidir) tayin edilen idarecilerden bazıları

14 Nejat Kaymaz; **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasettin Keyhüsrev ve Devri**, Ankara, 2009, s. 39-58, 111-147, 190-196, 197-201, Dipnot, 27, 30, 31, 40, 53, 57; İbni Bibi, **Selçuknâme**, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, Yayına Hazırlayanlar, Refet Yınanç-Ömer Özkan, İstanbul, 2007, s. 95, 151, 162; Ahmet Tevhid, **Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu**, İstanbul, 1321, s. 189-224

gayr-ı müslimlerden seçiliyordu. Meselâ; Eflak-Boğdan Voyvodaları çok kere Istanbul Rum Hristiyan Beylerden, Ege adalarında bulunan bazı idari ünitelere Rum Hristiyan Beyler tayin edilmekteydi.

Osmanlı Şehirleri'nin fiziki ve demografik (dış görünüş ve nüfus) yapısı tahlil edildiği zaman müslim, Ehl-i Zimmet (gayr-ı müslim), Türk, Rum, Ermeni, Yahudi, Sırp, Bulgar, Arnavut, Arap vb. gibi dini ve etnik gruplar ayrı ayrı yaşarlarken bazı mahallelerde ise mahlût (karışık) halde yaşamaktaydılar. Ayrı mahallelerde yaşayanlar için cami, mescit, kilise (keniseyadadeyr), Havra vb. gibi ibadet yerleri ayrı ayrı görülürken, mahlut (karışık) mahallerde veya sokaklarda (zokaklarda) cami, mescit, kilise, havra vb. gibi ibadethaneler yan yana, duvar duvara, sıra sıra halde olabiliyordu. Meselâ; İstanbul'un "*Tarihi Sur içi*" denilen yarım adada bunları görmek mümkün olduğu gibi, Üsküdar, Kadıköy, Beyoğlu, Taksim, Galata, Karaköy, Mecidiyeköy, Beşiktaş vb. gibi semtlerde de görmek mümkündür. Aynı şekilde, Ankara'da Hacı Bayram Veli Camii ile Ogüst Mabedi duvar duvaradır. Selçuk'ta (İzmir) bulunan İsa Bey Camii ile kilise aynı duvarı kullanmaktadırlar. Antakya'da aynı cadde üzerinde cami, havra ve kilise yanyana dizilmiş durumdadırlar. Elazığ'da (eski adı Harput, 1841 den sonra kurulan yeni şehrin adı Mamuratü'l-Aziz veya el-Azizdir. Sultan Abdülaziz adına izafe edilmiştir) İzzet Paşa Camii ile kilise birkaç metre mesafede yer almaktadır. Yine Mardin, Bağdat, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs, Kahire vb. gibi Osmanlı Şehirleri'nde cami, mescid, kilise, havra vb. gibi ibadethanelerin ya yanyana ya da aynı mahalle ve sokaklarda bulunduğu görülmektedir.¹⁵

Buraya kadar Türk Tarihi'nin Hukuki, İdari, Askeri, Mali ve Bürokratik yönlerine bakarak örnekler vermeye çalıştık. Bir de dini ve sosyal hayat yönlerine bakarak bazı örnekler sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İslam Peygamberi Muhammed Mustafa (a.s.) M.S. 571'de Mekke'de doğdu. Mekke'nin bulunduğu Arap Yarım Adası veya Hicaz Bölgesi veya

15Rifat Özdemir; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, 1785-1840**, Ankara, 1986-1999; Rifat Özdemir; "*Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860*", **Bellekten**, Sayı 221, Ankara, 1994, s. 119-157; Rifat Özdemir; "*Osmanlı Dönemi'nde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı, 1800-1867*", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1994, s. 1369-1405; Rifat Özdemir; "*Harput ve Çemişgezek'de Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik yapısı, 1890-1919*", **Bellekten**, Sayı 226, Ankara, 1996, s. 739-835; Rifat Özdemir; "*Antakya, Antakya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler, 1500-1919*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1-2, Elazığ, 1995, s.173-237; Rifat Özdemir; **Antakya Esnaf Teşkilatı, 1709-1860**, Antakya, 2007

Kâbe'nin bulunduğu Haram Bölge (Saygı duyulan, hürmet edilen, zıt anlamı ile bazı fiillerin yasak olduğu yer) bazen Roma Devleti'nin (veya Doğu Roma veya Bizans), bazen de Acemlerin (Fars, Pers, Sasanî) kurduğu devletlerin idaresi altında bulunuyordu. Arap Yarım Adası zaman zaman bu iki devletin (bazen de Habeş Krallığı, Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiliz vb. gibi devletlerin) idaresinde *Vasal*(veya metbu, bağımlı) bölge durumunda idi. Bu devletler, bu bölgeyi *metbu* (Vasal) saydıkları gibi, bölge halkını da *Mevali* (köle, bağımlı) veya *Reaya* (topluluk, bağımlı topluluk, sürü gibi olan topluluk) gibi görmekte idiler. Kendilerini de yöneten, asil, efendi, patron, yüksek kültür sahibi topluluk olarak görüyorlardı.

Böyle bir Psikolojinin egemen olduğu ortamda M.S 610 yılında Mekke'de yetim ve öksüz çocuk olan Hz. Muhammed Mustafa'ya (a.s.) "*İnsanı alaktan yaratan Allah'ın adı ile oku*" ayeti nazil oldu. Bu ayetle Vasal bir toplumdaki yetim bir çocuğa yeni bir din gönderilmiş oluyordu. *Cibril-i Emin'den* bu ayeti alan *Allah Resulü* (a.s.) hemen tebligata başladı. Bu tebligat 632 yılına kadar 23 yıl sürdü. Hz. *Resul*, tebligatının ilk yıllarında Acem Devleti'nin Kısrası (Kral) ile Doğu Roma (veya Roma veya Bizans) imparatoruna İslâm'a davet mektupları gönderdi. Fakat iki devlet kralından da olumlu bir cevap gelmedi. Vasal toplumda bulunan öksüz ve yetim çocuğa *Vahyin* (Allah emri) gelmesine, kendilerinin de vasal toplumun yeni dinine uymalarını pek uygun görmemiş olmalıydılar. Materyalist inanç ve düşüncelere göre *Ağa, Bey, Patron, Kral, Vasal* kişinin veya *Mevâli* sayılan kişi ve toplumun veya *Maraba* (İşçi, Köylü) veya *Reaya* sayılan kişi ve toplumların yanına gitmez. Onların seviyesine inmez. Onların yukarı çıkması ve efendilere itaat etmeleri gerekir diye düşünmüş olmalıydılar. Zira böyle algılamış olmasalardı, hiç değilse bazı yönlerden olumlu cevap vermeleri beklenirdi. Ama olumlu cevap gelmedi. Bu durum 23 yıl boyunca sürdü. Bu iki devlet yönetiminden İslâm'a giren olmadı.

Hz. Peygamber'in (a.s.) 632'de ölümünden sonra, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in (r.a) hilafetleri döneminde İslâm; Filistin, Suriye ve Irak'a ulaştı. 637 m. Tarihte *Kadisîye* denilen yerde (bugün Suriye ile Irak arasında bir alan) İslâm Orduları ile Acem Ordusu karşılaştı. Acem (Fars, Pers) ordusu kısa sürede bozguna uğratıldı. Birçok Acem askeri Fırat ve Dicle nehirlerinde boğuldu. Kurtulanlar geri kaçabildi. Bu savaşta, birçok Pers Askeri, Ümerası, Bürokratu, Bilgini, Din adamı ölümle karşı karşıya geldiler. Ya İslâm'ı seçecekler ya da İslâm kılıcı ile öleceklerdi. Acem yönetimi ve toplumu, ölmektense İslâm'a girmek evladır prensibi gereğince Müslüman oldular.

Burada en önemli problem, nasıl Müslüman olacaklar. *Kur'an ve Sünneti Vasal toplum* olan Müslüman Araplar gibi mi anlayıp açıklayacaklar, yoksa kendi seçkin kültür ve değer yargılarına göre mi açıklayacaklar? İşte bu soru Acem toplumu arasında Şia mezhebinin doğmasına neden olan tarihi sebep olarak görülmelidir. Bu anlayışın önüne “*Şia Kelimesi*” ile “*Ehl-i Beyt*” kelimesi adeta kalkan olarak kullanıldı.

İslâm, Acem toplumu arasına geldiği zaman kadim inançları *Zerdüştlük*, *Ateş gede'lik* (diğer bir adı ile Mecusilik) İsevilik (Hristiyanlık), Musevilik, inançları yanında, Güneşe, Aya, Yıldızlara, Dağa, Taşa, Ağaca, Hayvanlara tapan *Natüralist* inançları olduğu gibi Ruhlara, Cinlere ve Şeytanlara tapan *Animist* inançlar da mevcut idi.

Yeni kabul edilen İslâm inancı, *Şiilik mezhebi* adı altında bu inançların ve kültürlerinin tesiri altında gelişmeye, yeni yorumlarla anlatılmaya çalışıldı.

Acemler arasında ki kadim inançlardan biri Mecusilik biride Zerdüştlük idi. Bugün bu inançların İran'ın batısında ki Yezd şehrinde mabet ve mezarları mevcuttur.

Mecusilik, “*Mecus*” adlı kişinin kurduğu bir inanıştır. Onun yolundan gidenlere, onun adına izafetle “*Mecusi*” denmiştir. *Ateşe tapma*, *ateşe ayin yapma* şeklinde bilinen inançtır. Bazıları *Güneş'e Ay'a ve Ateş'e* tapma inancının adı olarak da tarif ederler.

Bu inancın doğuşunu, kadim filozofların çalışmalarına bağlarlar. Filozoflar çalışırken, *Isı*, *Hararet ve Ateş'invarlık ve hayat* üzerinde ne kadar etkili olduğunu görmüşler, *hayatı* meydana getiren *kuvvet* ve *ilah* olarak tanımlamışlardır.

Önceleri, *Isı (ateş) Tanrının eseri*, Tanrının yarattığı varlık olarak görülürken sonraları ateşi Tanrılaştırmışlardır.

Bazı filozoflar, “*Tanrı birdir, Ondan, bir sudur eder*” demişlerdir. Aynı Tanrı'da hem iyilik, hem de kötülük Tanrıları ayrı ayrıdır derler. Bu görüşün devamı olarak, *iyilik Tanrısı Hürmüz, Kötülük Tanrısı da Ebrimen* sayılmıştır. Bazıları da, “*iyilik ve kötülük aynı Tanrı'nın birer omzundadır*” şeklinde tasvir etmişlerdir.

Mecusi İnancı'nda, iyilik tanrısı Hürmüz'ün sembolü ateştir. Ateş daima yanmalıdır. Tüm Mecusi Mabetleri'nde sürekli ateşin yandığı bir *Ocak* veya bir *Tandır* benzeri *ateş yanma mekânı* mevcuttur.

Acemler arasındaki kadim inançlardan biri de Zerdüştlük inancıdır. Zerdüş; M.Ö 630-551'de yaşamış veya M.Ö 700-400'lerde yaşamış veya M.Ö 1700-1400'lerde yaşamış bir kişidir. Zerdüş bazı yorumlara göre peygamberdir. Zerdüş, Yunanca'da güzel, doğru, deve anlamına geliyor. Zerdüş inancında, yüce Tanrı AhuraMazda'dır. Yüce Tanrı, Peygamber sayılan Zerdüş'e Avesta isimli kitabını vermiştir. Bu kitap M.S III. Asırda toplanmış ve IV. Asırda, Zerdüşlüğün kitabı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Zend isimli şerhleri (açıklamaları) yayınlanmıştır.

Zerdüştlükte; Tanrı,AhuraMazdadır. Peygamber iseZerdüş'tür. Halk, hedef kitledir. Zerdüş, halk ile Tanrı Ahura Mazda arasında vasıtaadır. Zerdüş inancında halk, Tanrı Ahura Mazda ile görüşmelerini, sıkıntılarını, şikâyetlerini, isteklerini, dualarını aracı olan Zerdüş vasıtası ile yapacaklar. Yani, Tanrı ile halk arasındaki vasıta Zerdüş olacaktır. Zerdüş, aracıdır, masumdur, toplumun tek lideridir. Tanrı Ahura Mazda'yı yeryüzünde temsil eden tek kişidir.

Acem toplumunun bu kadim inancı, İslâm'a girdikten sonra bazı Şii gruplarda, İmâmiyye, İsmâiliyye, Nizariyye, Tayyibiyye, Karmıtiyye, Haşîşiyye vb. gibi akımlar arasında varlık gösterdi. Zerdüş'ün yerine *Masum İmam* Tanrı adına tek temsilci *Ayetullah*, *Hüccet*, *Hüccetullah* vb. gibi unvanlarla masum, günahsız, sözü üzerine söz söylenmeyen Lider, Tanrı adına tek temsilci, tek aracı gibi görülen Lider figürleri ortaya çıktı. Bu Lider ve aracı *İmam* veya *Ayetullah* veya *Hüccet* veya *Hüccetullah* tipleri, İslâm'da olmayan kul ile *Tanrı arasında ki aracı, seçkinci ve masum Lider* tipini doğurdu. Bu yorum, anlayış, algı ve uygulama "*İslâm'da Şia Mezhebi*" adı ile kendine yer buldu. Hâlbuki İslâm, *Kul ile Allah arasındaki aracı put, aracı canlı, aracı imam, aracı hüccet, aracı Hüccetullah* vb. gibi ne kadar *aracı, vasıta, şefaati ve elçi* var ise hepsini *ref ve ilga* (ortadan kaldırmak) etmiştir. Bunların durumunu "*Tağyir ve Tebdil*" (değiştirmek) etmeyi asla düşünmemiştir. *Allah ile Kul* arasında ne varsa hepsini *Pis, Murdar ve Şeytan'dan* bir iş olarak göstermiştir.

Kadisiye savaşından (m. 637) sonra İslâm'a giren ilk Acem yorumu "*Şia Mezhebi*" olarak ortaya çıkmıştır. Sonra İslâm'ın çeşitli toplumlar arasında ilerlemesi başka yorum ve mezhepler de ortaya çıkarmıştır. Bugün Sünnilik,

Şiilik yorumu yanında, Mutezile yorumu, Cebriye yorumu, Kaderiye yorumu, Mürcie yorumu vb. gibi yorum ve akımları saymak mümkündür.¹⁶

İslam'ın mezhep yorumundan sonra tarikat uygulamasının çıktığını görmekteyiz. Bunlardan Abdülkadir Geylani Hazretlerinin (Doğumu 470-471h./1077-1078m. Ölümü 561h/1166m.) adı ile ortaya çıkan "*Kadirîyye Tarikati*" öncü tarikat durumundadır. Abdülkadir Geylani'yi Türkistan'ın müşidi sayılan Özbek Türkü Yusuf Hemedânî (1048-1140m./440-533h.) hazretleri Hazar Denizinin Güney Batısı'nda bulunan Geylan şehrinde doğan Abdülkadir Geylani (1077-1166m./470-561h.) Hazretlerini teşvik ederek irşada yönlendirdi. Sonra Abdülkadir Geylani'nin adına "*Kadirîyye Tarikati*" yaygınlaştı. Arkasından Yusuf Hemedânî'ye Ahmet Yesevi (1050(1083)-1166m./442(504)-562h.) hazretleri intisap etti. Onun irşadı sonrası Türkistan'da (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) "*Yesevi Tarikati*" yayıldı. Bunların ardından aynı coğrafyada *Nakşibendi Tarikati'nin* yayıldığını görmekteyiz. Bu tarikatın müşidi, Hoca Bahaeddin Nakşibendi (1318-1389m./ 718-791h.) Hazretleri Buhara'nın bir köyünde doğdu. Daha sonra tarikat Türkistan ve başka coğrafyalara yayılarak genişledi.¹⁷

Bu İslam Tarikatlarının yanında başka Ehl-i Sünnet tarikatları da yaygınlaştı. Meselâ; Şeyh İbrahim Zahid Geylânî (ölümü: 1305m./705h.) tarafından kurulan ve Şeyh Ömer Halveti (ölüm 1397 m / 800 h.) hazretleri tarafından Azerbaycan, Tebriz, Rey (Tahran), Geylan (Gilan) ve Lahcan (bu

16Ethem Ruhi Fıçlalı; *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2008; Enver BenhanŞapalyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 2006; AbdülbakiGölpınarlı; *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul, 1987; Mustafa Öz; *Anahatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2012; Editör Hasan Onat-Sönmez Kutlu; *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2012, Abdurrahman Küçük-Günay Tümer; *Dinler Tarihi*, Ankara, 2002; Mahmut Aydın; *Dinler Tarihi*, İstanbul, 2010; Ahmet Kahraman; *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul, 2013; Ünver Günay-Harun Güngör; *Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, 2009; Mehmet Aydın; *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2010; Metin Bozan; *İmamîyenin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul, 2009, s.129-131

17 Dilaver Gürer; *Abdülkadir Geylânî*, İstanbul, 2003; Adalet Çakır; *Abdülkadir-i Geylani ve Kadirilik*, c. 1-2, İstanbul, 2012; Kamil Yılmaz; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2007;; Kemal Eraslan; *Divan-ı Hikmet*, Ankara, 1991; Heyet, Hazırlayan, Mehmet Şeker; Ahmet Yesevi, İstanbul, 1996, Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Hazırlayan, Hayati Bice, Ankara, 2009; SeyidAbdü'l-Kadir Geylani; *Günyetü't-Talibîn*, İstanbul, 1974, Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, İstanbul, 2003, Ekrem Sağıroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, İstanbul, 2010; Heyet, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, Tercüme, M. Beşir Eryarsoy, Cilt. 1-2, İstanbul, 2012; Enver BenhanŞapolyo; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 2006; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2008; Reşat Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf*, İstanbul, 2012

isimlerin geçtiği yerler Hazar Denizinin Güney ve Batı Sahilleri'ndedir.) bölgelerinde gelişen, sonra Anadolu ve Balkanlar da yayılan "*Halvetiyye Tarikati*" Mevlana Celâlettin Rumî (D. 1207 veya 1209m./ 604 veya 606 h.- Öl. 1273m./672 h.) Hazretleri adına Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'da yaygınlaşan "*Mevleviyye Tarikati*", Hacı Bektaşî Veli (Öl. 1271m.-669h.)Hazretleri adına Anadolu ve Balkanlarda yaygınlaşan "*Bektaşîyye Tarikati*", Ebu'l- Hasan Şazili (Doğumu 1196m./593 h- Ölümü 1258m./657h.) hazretleri tarafından Tunus'da kurulan daha sonra Mısır, Fas, Suriye vd. bölgelere yayılan "*Şâziliyye Tarikati*", Seyyid Ahmet Rifâî (Ölümü 1182m/ 578h.) hazretleri tarafından kurulan ve Ortadoğu, Anadolu ve Balkanlar'da yayılan "*Rifâiyye Tarikati*", Ebu Hafs Ömer Sühreverdi (Ölümü 1234m./632h.) Hazretlerinin kurduğu ve İran, Irak bölgelerinde yayılan "*Sühreverdiyye Tarikati*", Muinüddin Hasan Çiştî (Ölümü 1236m./633h.) Hazretleri tarafından kurulan ve Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da yayılan "*Çiştîyye Tarikati*", Ahmet Bedeviyye (Ölümü 1276m./ 675h.) Hazretlerinin kurduğu ve Fas ve Mısır da yaygınlaşan "*Bedeviyye veya Ahmedîyye Tarikati*", Hacı Bayram Veli (Ölümü 1429m./ 833 h.) Hazretleri'nin kurduğu ve Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlaşan "*Bayramîyye Tarikati*", Aziz Mahmut Hüdâyi (Ölümü 1628 m./ 1038 h.) Hazretleri'nin kurduğu ve Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlaşan "*Celvetiyye Tarikati*", Necmeddin Kübra (Ölümü 1221m./ 618h.) Hazretleri'nin kurduğu ve Orta Asya, İran ve Rusya'da yaygınlaşan "*Kübreviyye Tarikati*", Sadettin Cibâvî (Ölümü 1300m./700h.) Hazretleri tarafından kurulan ve Irak, Suriye ve Anadolu'da yaygınlaşan "*Sa'dîyye Tarikati*", Cerrahiyye, Sünbülüyye, Uşşakiyye, Ruşeniyye, Gülşeniyye, Şabaniyye vb. gibi birçok tarikatı ve kollarını saymamız mümkündür.¹⁸

18 Kamil Yılmaz; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2007, Selçuk Eraydın; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2008; Fatih Köse; **İstanbul Halveti Tekkeleri**, İstanbul, 2012, Enver BenhanŞapolyo; **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul, 2006, Heyet; **Çağdaş İnançlar ve Düşünceler**, Cilt. 1-2, İstanbul, 2012; Hacı Bektaşî Veli; **Makâlat**, Hazırlayan: Rıdvanoğlu, İstanbul, 2005, Hür Mahmut Yücer; **Şeyh Sadettin Cebâvi ve Sadîlik**, İstanbul, 2010; Süleyman Gökbulut; **Necmeddin-i Kübra**, İstanbul, 2010, Eşrefoğlu Rumi; **Müzekkin-i Nüfûs**; Hazırlayan: Abdullah Uçman, İstanbul, 2013; Sahih Ahmet Dede; **Mevlevilerin Tarihi**, Hazırlayan: Cem Zorlu, İstanbul, 2003; Kâmil Yılmaz; **Aziz Mahmut Hüdâyi**, İstanbul, 2004; Nazîf Velikahyaoğlu; **Sünbülüyye Tarikati**; Mehmet Cemal Öztürk; **Cerrahilik**, İstanbul, 2004; Ahmet ZiyaüddinGümüshânevi; **Ehl-i Sünnet İtikadı**, Çeviren: Abdülkadir Kabakçı-Fuat Günel, İstanbul, Basım Tarihi Yok; Abdurrahman Câmî; **Nefahatü'l-Üns(Evliya Menkıbeleri)** Tercüme, Lâmi Çelebi, Yayına hazırlayan: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 2008

Tarikatlar, yaygın eğitim kurumlarıdır. Halkın içinde olup halkı eğitirler. Her tarikat şeyhi, halifesi ve müritlerinin mutlaka birer meslekleri vardır. Kimseye muhtaç olmamak esastır, günlük hayatta iman ve ibadet görevlerini yerlerine getirdikleri gibi millet, devlet ve vatan sıkıntıya girerse, devletin çağrısı ile derhal gönüllü olarak sefere katılıp devlet ve vatanın kurtarılmasına katkıda bulunurlar. Osmanlı Arşivleri tarandığı vakit devletin “*Sefer-i Hümayûn*” (genel seferberlik, padişahın katıldığı sefer) tertip ettiği zaman, birçok tarikat şeyhi ya kendi ya da halifesinin emrinde 10, 15, 20, 30, 40, 50 veya daha fazla mürit ile sefere gönüllü katılıyorlar, büyük çoğunluğu da geri dönmeyerek şehit düşüyorlardı. Yayınladığımız makalede bu konuda bolca örnek bulmak mümkündür.¹⁹

İslâm Toplumları’nda veya Selçuklu ve Osmanlı Toplumları’nda faaliyet gösteren Ehl-i Sünnet tarikatları Kur’an, Sünnet, Kıyas, İcma-yı Ümmet, Kelam ve Fıkıh kaynaklarından beslenen gruplardır. O nedenle, bunların her biri ayrı ayrı birer grup gibi görünseler de birbirlerine karşı son derece saygılıdırlar. Aralarında, husumete dönüşecek bir ayrılık yoktur. Bir mürit, Kâdiri zikirlerine katıldığı gibi, Nakşi zikirlerine de katılabilir. Aynı şekilde Halveti, Mevlevi, Bektaşî, Bayramî vb. gibi tarikat şeyhleri bir tekkede toplanıp zikir çeker, sohbet eder ve kahve içerlerdi. Meselâ; Halveti Şeyhi Niyazi-i Mısri Hazretlerinin (Doğumu: 1617m./ 1027h. Malatya/ Ölümü 1694m./1055h. Limni) Mevlevî şeyhleri ile sohbet ettikleri, Bektaşî Azbi Efendinin Niyazi-i Mısri’nin müridi olduğu, sonra halifesi olduğu, sonra da Merdiven Köyde ki Şahkulu Bektaşî Tekkesine Post-Nişin Şeyh olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde, Osmanlı Padişahlarının birkaç Tarikat ve Tekkeye beraber devam ettikleri veya gönülden bağlı oldukları bilinmektedir.²⁰

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılmaktadır ki Ehl-i Sünnet mezhep ve tarikatları arasında büyük fark ve yorumlar bulunmamaktadır. Bu bilgiler günümüz insanları tarafından bilinirse, İslâm ümmeti arasında ki etnik ayrılıklar, Hanefî, Şafîî, Malîkî ve Hanbelî vb. gibi mezhep yorumu farkları Kadîrî, Nâkşî, Halvetî, Bayramî, Celvetî, Şazilî, Bektaşî, Mevlevî vb. gibi tarikat yorum farklarının ayrılık ve husumet sebebi olmadığı, tam aksine İslâm

19Rifat Özdemir; “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırmaları Dergisi (OTAM)**, Sayı 5, Ankara, 1994, s. 25-310.

20 Hüseyin Vassaf; **Sefîne-i Evliya**, Hazırlayan: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, C 1-5, İstanbul, 2011; Mustafa Kara, **Niyazi-i Mısri**, Ankara, 1994; Niyazi-i Mısri; **Niyazi-i Mısri Dîvânı**, Hazırlayan: Kenan Erdoğan, Ankara, 2008; Niyazi-i Mısri; **Divan-ı İlahiyat**, Ankara, 2013

Medeniyeti, İslâm Tefekkürü ve İslâm Sanatına katkı sağlayan kıymetli renkler olarak görülmesi sağlanmış olacaktır.

Bu bilgiler ışığı altında, mümin kişilerde kardeşlik duygusu gelişecek, Ortak tarihten istifade etme bilinci oluşmuş olacaktır.

IV. Doğru Tarih Nasıl Yazılmalıdır? Nelere Dikkat Edilmelidir?

Tarih, geçmişin iyi, kötü, yanlış, faydalı, faydasız vb. gibi her türlü yönünden istifade etmektedir. Tarihi oluşturan kişilerin başarılarından, başarısızlıklarından, kahramanlıklarından ve hıyanetlerinden mutlaka doğru ve yansız şekilde istifade etmek gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için, mutlaka tarih doğru ve yansız yazılmalıdır.

Tarih yazımında, resmi vesikalar, resmi emirler, resmi tartışmalar yanında, özel kişilerin kayıtları, özel hatıralar, başka milletler ve devletlerin kayıtları, haritalar, fotoğraflar, etnoğrafik malzemeler, arkeolojik eserler vb. gibi her türlü bilgi, belge, kalıntı ve buluntular mutlaka etkin ve doğru kullanılmalıdır.

Tarih yazılırken, her türlü bilgi ve belgeyi doğru kullandığımız gibi, her türlü siyaset, ideoloji ve hissi tavırlardan mutlaka uzak durulmalıdır. İnsanlara en doğru ve en yansız bilgi sunulmalıdır.

Türk Tarihi'nin önemli bir dönemi Osmanlı Tarihi'dir. Osmanlı Devleti Âli bir devlettir. Arkasında çok fazla vesika bırakmıştır. Bu vesikaların içinde *Tapu ve Tabrir Defterleri*, *Mühimme Defterleri*, *İcmal Defterleri*, *Ruus Defterleri*, *Cizye Defterleri*, *Arş Defterleri*, *Evkaf Defterleri vb.* gibi birçok defter ve münferit vesikalar bulunmaktadır. Bu vesikalar, *Fekete Tasnifi*, *Cevdet Tasnifi*, *Kâmil Kepeci Tasnifi vb.* gibi tasniflerde toplanmıştır. Bu vesika külliyatı Türk Milletini ve Türk Tarihini ilgilendirdiği gibi Arap, Acem, Sırp, Bulgar, Boşnak, Arnavut, Makedon, Romen, Hırvat, Rus, Gürcü, Rum, Ermeni, Süryânî, Yahudi, Yezidi, Nuseyri, Dürzi, Kıpti, Mecûsi, Zerdüş, Hıristiyanlık, Müslüman vb. gibi etnik, dini, mezhebi grupları da ilgilendirmektedir.

Bu vesika külliyatı yanında Osmanlı Kadı ve Naiblerinin tuttuğu mahkeme kayıtları olan *Şer'yye Sicilleri'nde* bulunan *İlâm*, *Hüccet*, *Mürasele*, *Pusulâ*, *Tereke vb.* gibi birçok vesika külliyatı da bulunmaktadır. Bunların dışında Takvim-i Vekâyi gazetesi, Salnâmeler, Seyahat-nâmeler, Hatıratlar,

Vakanüvistlerin hazırladığı Vekâ-yı nâmeler vb. gibi külliyatları da bunlara ilave etmek gerekmektedir.

Türk Tarihinin Osmanlı kısmı araştırılırken bu bilgi ve kaynakları doğru ve yansız araştırılmalıdır. İnsanlara iyi veya kötü, başarılı veya başarısız yönlerinden mutlaka doğru bilgi sunulmalıdır. İnsanları doğru ve yanlıştan ders almaları sağlanmalıdır.²¹

V. Arşiv Vesikaları Nasıl Kullanılmalıdır?

Yukarıda arşivlerden söz ettik. Arşiv vesikası kullanılırken bir konu hakkında birden çok belge bulunmaktadır. Bu belgeler, bazen bir ay içine serpiştirilmiş olduğu gibi bazen bir yıl, bazen de 2, 3, 4, 5 (veya daha fazla) yıl içine dağılmış olabiliyor. Araştırmacı bir vesikayı bulduğu zaman onun eklerini mutlaka takip etmelidir. Takip edilince 5-6 belge bulunuyor. Bu belgelerde ki bilgiler birleşince konu hakkında bütünlük sağlanıyorsa, olay aydınlatılmış ise, bürokratik işlemler tamamlanmış demektir. Bundan sonra konu hakkında, harita, gravür, fotoğraf, hatırat vb. gibi başka malzemelere bakılarak, araştırılan konunun başka cepheleri aydınlatılmalıdır. O bilgilerde bulunduktan sonra, tüm bilgiler birbiri ile sentezlenmeli ve müşahhas sonuçlar çıkartılmalıdır. Daha sonra bu sonuçlar ayrı değerlendirilerek okuyucuya net sonuçlar sunulmalıdır.

Vesikalar okunurken, en önemli konulardan birisi de Vesika dilinin tam ve eksiksiz olarak çözülmesidir. Metin içinde geçen kişi adları, lâkaplar, yer adları, ölçü ve tartı adları, etnoğrafik isimler vb. gibi isimlerdir. Bunlar tam olarak çözülürse okunan vesikada başka başka yeni bilgiler elde edilir. Bu yeni bilgiler, başka bilgilerle birleştirilirse bilmediğimiz yepyeni bir konu aydınlanmış olur.²²

21Rifat Özdemir; “Ortadoğu Araştırmalarında Yöntem ve Bilgi Kaynaklarından İstifade Usulleri”, **Fırat Üniversitesi Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri**, Elazığ, 2004, s. 153-162; Rifat Özdemir; “Tarih Araştırmalarında Kaynak, Vesika ve Gözlem Bilgilerinin Sentezlenmesi, Aşgari ve Azâmi Ölçekte Tahlil Edilip Müşahhas Sonuçların Elde Edilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler” , **Cumhuriyet Döneminde Türkiye de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 18-20 Mart 2010, Ankara, 2011, s. 55-59

22Rifat Özdemir; “Ortadoğu Araştırmalarında Yöntem ve Bilgi Kaynaklarından İstifade Usulleri”, **Fırat Üniversitesi Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri**, Elazığ, 2004, s. 153-162; Rifat Özdemir; “Tarih Araştırmalarında Kaynak, Vesika ve Gözlem Bilgilerinin Sentezlenmesi, Aşgari ve Azâmi Ölçekte Tahlil Edilip Müşahhas Sonuçların Elde Edilmesi

Sonuç

Buraya kadar, tarih nedir, nasıl tarif edilir, Tarih niçin öğrenilir, kişi ve milletlere ne faydası vardır, Tarih bilinci ne demektir, kişi ve topluma ne faydası vardır, doğru tarih nasıl yazılmalıdır, nelere dikkat edilmelidir, arşiv vesikaları nasıl kullanılmalıdır gibi beş ana başlık halinde konuyu tahlil ettik. Bu çalışmadan şu sonuçlar elde edilmiştir.

1. Tarih, rehber ilimdir, kılavuz ilimdir, insanı uyarıcı ve geleceğini aydınlatıcı bir ilim dalıdır diye tarif edilebilir. Tarih ilmi, insanın yolunu aydınlatmada kullanıldığı gibi, insanı esirleştirme ve sömürgeleştirmede de kullanılabilir.

2. Türk Kültür Tarihi 16.000 yıl ile tarihlenirken, İdare, Askeriye, Maliye ve Bürokrasi tarihi 6500 yıllı tarihlenmelidir.

3. Anadolu'da Türk Tarihi'ni, 1071 Malazgirt Zaferi ile başlatmak yerine M.Ö 4500 yılından başlatmak gerekmektedir. Böyle yapılırsa, 1071 öncesi Türk Tarihi'nde ki birçok bilinmeyen aydınlanmış olacaktır.

4. Anadolu'ya ilk gelen Türkler, Müslüman Selçuklular değildir. Onlardan önce Türkistan'dan, Sümerler, Hurriler, Kimmerler, Sakalar ve Hunlar gelmişlerdir.

5. Kur'an-ı Kerim "*İnsana vesvese veren şeytanın şerrinden, kıskançlığı artan kıskanç kişilerin şerrinden Allah'a sığınmasını*" emretmektedir. Bu emir, insanları ilgilendirmektedir. Devleti insanlar yönetir. Eğer bir devlet adamının hırsı, tamahı ve kıskançlığı artarsa bu sıkıntı doğrudan devlet kurumlarına yansır. Bunun tipik bir örneği, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yaşanır. 1230'larda hırsı, tamahı ve kıskançlığı artan Sadettin Köpek kısa süre içinde üçü hânedan üyesi, beşi de ümeradan olmak üzere sekiz kişiyi öldürterek ortadan kaldırır. Türk Devletine çok fazla zarar verir. Bu kötü uygulama tarihten ders almak isteyenler için dikkate değer bir örnektir. Hırsı, tamahı ve kıskançlığı kabaran devlet adamlarının devlete ve millete ne denli kötülük yaptıklarının tipik birer örneği sayılmalıdır.

6. Anadolu Selçuklu Devleti'nde gördüğümüz Sadettin Köpek figürünün benzerini XIII.Yüzyılda İlhanlı Türk Devletinde de görmekteyiz. Gazan Han dönemi ile Olcaytu Han döneminde Reşidüddin Fazlullah etkili bir vezirdir. Reşidüddin Vezirlik görevi yanında Tarih Yazarı ve Hekim'dir.

Sonra yanına, Sadettin ve Tacettin Alishah adlı iki ümera da vezir olur. Bu üç vezirin ortak paydası üçü de çok hırslı, çok tamahkâr ve parayı çok sevmeleridir. Aynı zaman da birbirlerini de çok fazla kıskanırlar. Üçüne de musallat olan, hırs, tamah, kıskançlık, haset ve fesat duyguları hem devleti zaafa uğrattır hem de ahâliyi zora sokar.

Olcaytu Han, *tâun* (veya veba, salgın hastalık) hastalığına yakalanıp ölünce, bundan Tabip ve Vezir olan Reşidüddin Fazlullah sorumlu tutulur. Emir Çoban tarafından yargılanır, idam edilir, cesedi parçalanarak tüm şehirlere *ibret-i âlem* için gönderilir. Devlet ve milletten aldığı tüm mal ve paralar hazine için *müsadere* (devlet hazinesine alma) edilir.

Vezir Sadettin de yargılanır. Onun da tüm mal ve paraları devlet hazinesi için *müsadere* edilir.

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi kontrol edilmeyen hırs, tamah ve haset duygusu hem devlet adamının canına mal oluyor, hem de devlet kurumlarına zarar veriyor. Bu iki örnekte, ibret almak isteyen kişiler için dikkat çekici özellik arz etmektedir.

7. Türk Kültürü'nde *Gök Tengri* (Gök Tanrı), Türk Budunu (Halk) yok olmasın diye bir Türk'ü görevlendirerek ona "*Kut*" verir. Bu inanış ve uygulama ile Türk Hakânı hem örfi bir otorite hem de dini özelliği olan bir otoritedir. Bu otorite *Türk Kızıl Elması* olan Türk Milleti'ni, Türk Devleti'ni ve Türk Vatanı'nı koruyacak, Millet ve Devleti Cihan Hâkimiyeti'ne ulaştıracaktır. Türk Kaan, Hakan, Han ve Hükümdarları, hep bu ideali gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Alparslan ve Kılıçarslan'ın Türk ve İslâm birliğini korumaya çalışması, Fatih'in İslâm'ı koruması, Yavuz Sultan Selim'in 1517'den sonra *Türk Hakanınvanı* yanına *Türk Hakan Halifesinvanı* eklemesi bu kültür geleneğindedir. Bu uygulama, Türk Tarihi'nde Devlet ile Din ilişkisinin sağlıklı kurulması açısından son derece önemli bir gelenektir. Bugün bu ibretler üzerinde durulmaya değer bir konudur.

8. Tarihimizden ibretlik bir örnekte Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindedir. 1834m. (1249h.) Sultan II. Mahmut Dönemi'nde ecnebi (yabancı) paraların fiyatı karaborsada yükselir. Osmanlı maliyecileri karaborsa fiyatı kontrol altında tutabilmek için 90 gün süre ile karaborsa fiyatı resmîleştirirler. 90 gün içinde ekonomiyi düzeltip karaborsa fiyatı geri resmî fiyata getirmek isterler. 90 gün dolunca beklenen düşme olmaz ve karaborsa fiyat resmîleşir. Bu tarihten 144 yıl sonra 1978-1979 da Ecevit Hükümeti döneminde de bir ara döviz karaborsada yükselir. Cumhuriyet maliyecileri de 90 gün süre ile karaborsa fiyatı resmîleştirip, maliyeyi düzeltince karaborsa

fiyatı resmi fiyata getirmek isterler. Fakat Cumhuriyet maliyecileri de başaramaz ve 90 gün sonra karaborsa fiyatı resmi fiyat haline getirirler. Burada eğer, Cumhuriyet maliyecileri 1834 yılı hezimetini bilselerdi, ya böyle bir yola girmezlerdi, ya da ek tedbirler alırlardı. Bu iki örnek, Türk Tarihinden ibret almak isteyen kişiler için açık ve seçik iki net örnektir.

9. Asya Coğrafyası'nda 6500 yıl boyunca hiç devletsiz kalmayan üç milletten biri Türklerdir. Türkler değişik yerlere göçmüşler ve gittikleri yerlerde 120'den fazla devlet kurmuşlardır. Bu devletin gölgesinde Türkler yaşadığı gibi, başka milletler, diller ve dinlerde yaşamıştır. Bunun örneğini Türk saraylarında da görmekteyiz. Anadolu Selçuklu Sarayı'nda Müslim Adiliyye hanımın yanında Kirvard'ın kızı (veya cariyesi) olan hanım, ahir ömrüne kadar müslim olmadı. Ahir ömründe müslim olup Mahperi adını aldı. Sonra II. Gıyasettin'in karısı olan Gürcü kızı ve Hristiyan olan Thamar Hatun (diğer unvanı Gürcü Hatun) ahir ömrüne kadar müslim olmadan Selçuklu Sarayı'nda yaşadı. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın hanımlarından biri Müslim iken diğeri Hristiyan idi. Osmanlı Sarayı'nda Hristiyan cariyeler ve hanım sultanlar vardı. Bunların Türk Sarayları'nda milletlere, dillere ve dinlere saygının sınırsız olduğunu gösteren açık örneklerden olduğunu belirtmek gerekmektedir.

10. Osmanlı İdare sisteminde bazı Salyâneli Eyalet ve İdare ünite denilen Eflak, Boğdan ve Ege Adaları'nın yönetimi için Rum ve Hristiyan beyler tayin etmesi adettendi.

Bazı Osmanlı Mahallelerinde Türk Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Sırplar, Bulgarlar, Hırvatlar vb. ayrı ayrı yaşarlarken, bazı mahallelerde *Mahlut* (Karışık) halde yaşıyorlardı.

Bazı cami, mescit, kilise ve havralar ayrı ayrı mekânlarda bulunurken, bazıları ise ya duvar duvara ya da yan yana aynı mahallede bulunmaktaydılar. Bu örnekler, bize hoşgörü içinde beraberce yaşama tarih şuurunu ve bilinci vermektedir.

11. Tarih bilincinin oluşmasında tipik örneklerden birisi de İslâm'ın doğuşu ve gelişmesidir. İslâm, 610m. de doğdu. İlk vahiy bu tarihte geldi. Hz. Muhammed (a.s) Roma ve Acem krallarına mektuplar yazarak onları İslâm'a davet etti. Ama kabul etmediler. 637m. deKadisiye Savaşı ile Acem Devleti yıkıldı. Acem toplumu kılıçla İslâm'a girdi. Fakat Kur'an ve Hadis'i Müslüman Arap gibi anlamak ve anlatmak yerine, kendi yüksek Acem Kültürü'ne göre açıklamaya çalıştılar. Bu yorumun başına "*Ehl-i Beyt ve Şia*" kelimelerini koyarak yeni bir mezhebin doğmasına ve İslâm'ın bölünmesine

sebepler oldular. Bu durum, bir müslümana, İslâm'ın nasıl ve ne sebeplerle bölündüğünü, mezhep denilen yorumun arkasında ne gibi tarihi sebep olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

12. İslâm Acem ülkesine geldiği zaman, Acemlerin arasında yaygın olan inançlardan biri *Mecûsilik* (Ateşe tapma) biri de *Zerdüştlük* idi. Mecûsilik'te iyilik tanrısı *Hürmüz* için Mecûsi mabetlerinde daima ateş yakmak adetten idi. Ateş sönerse kötülük tanrısı *Ebrimen'in* egemen olacağına inanılırdı.

Zerdüştlük inancında ise, tanrı *Abura Mazda'dır*. *Zerdüş* tanrı *Abura Mazda'nın* emrinde vekil (veya peygamber, elçi) gibidir. Halk en alt tabakadadır. Tanrı, emirlerini elçisi *Zerdüş* ile halka iletir. *Zerdüş*, halk adına Tanrıya rica eden, onları bağışlatan, gerekirse cezalandırmalarını isteyen bir aracıdır.

Acem toplumu İslâm'la karşılaşınca, bu kadim *Mecûsi* ve *Zerdüştlük* inancını bir anda bırakamadı. *Şia* adını kullanarak İslâm'a yeni yorum getiriyoruz deyip, *Tanrı Hürmüz*, *Tanrı Abura Mazda*, aracı *Zerdüş* figürleri yerine yeni figürler buldular. *İmamiye*, *Nizariyye*, *Haşîşîyye* ve *Karmitîyye* kolları “*İmam*, *Masum İmam*, *Hüccet*, *Hüccetullah*, *Ayetullah vb.*” gibi figürler oluşturup bu “*İslâm'ın Şia yorumudur*” dediler. Buna bir de “*Ehl-i Beyt*” figürü ekleyerek konuyu hümanist bir yorum haline getirdiler. Hâlbuki İslâm'ın özünde, Allah'la kul arasında ne aracı, ne masum imam, ne hüccet, ne de Ayetullah vardır. Bunların hepsini İslâm ref ve ilga (kaldırmak) etmiştir. Bu mezhep yorumu, tarihten ders almak isteyenler için ibretlik bir örnektir.

13. İslâm'ın mezhep yorumundan sonra, tarikat yorumunu da görmekteyiz. VIII. ve IX. Yüzyıllardan itibaren tarikat yorumları görülmeye başlar. XI. Yüzyıldan itibaren tarikat ve tekkelerin yaygınlaştığını görürüz. Özellikle, *Kadirîyye*, *Nakşibendîyye*, *Halvetîyye*, *Celvetîyye*, *Menlevîyye*, *Bektaşîyye*, *Şazelîyye*, *Bayramîyye vb.* gibi birçok tarikat kendi dönem ve toplumlarına Kur'an ve Sünneti anlatmaya çalışmışlardır.

Tarikat, tekke, zaviye ve hangahlar toplumu İslâmi açıdan eğiten “*yaygın eğitim*” kurumlarıdır. Günlük ve haftalık her Müslümana ulaşmaya çalışırlar. Amaç iyi ve bilgili bir Müslüman tipini oluşturmak, Kur'an ve Sünnet ahlâkını topluma egemen kılmaktır.

Tarikatlar, sadece insanı yetiştirmek, ahlâkı egemen kılmakla kalmazlar, Millet, Devlet ve Vatan tehlikeye girdiği zaman devletin çağrısına uyarak sefere katılırlar ve çoğu da dönmeyerek şehit düşerlerdi.

Tarikatlar, birbirlerine husumet besleyen guruplar değildirler. Tam aksine birbirlerinin zikirlerine katılırlar, ilmi sohbetler yaparlar. Bu açıklamalar, İslâm mezhepleri ile tarikatların doğuşu ve gelişmesine ışık tutmaktadır. Ehl-i Sünnet mezhep ve tarikatları İslâm'ın yorumu ve uygulamasıdır. Toplum, Kur'an ve Hadis'e göre eğiten *yaygın eğitim* kurumlarıdır. Konunun böyle bilinmesi, kişilere tarih bilgisi ve tarih bilinci vermiş olacaktır.

14. Türk Tarihi bir bütündür. Dönemine göre arşiv vesikaları, haritalar, gravürler, fotoğraflar, etnoğrafik ve arkeolojik malzemeler, seyahat-nâmeler, hatıratlar, gazete ve dergiler vb. gibi tüm malzemelerden bilgiler alınmalıdır. Bu malzeme bilgileri birbiri ile sentezlenmelidir. Çıkan sonuçlar, siyaset, ideoloji ve taraflı yorumlardan uzak olarak, iyi, kötü, doğru, yanlış, hatalı, başarılı vb. gibi yöntem ile insanlara dosdoğru sunulmalıdır. İnsanların hem doğrulardan, hem de yanlışlardan ders almaları sağlanmalıdır. Türk Tarihi, tarafsız yazılır ve anlatılırsa ibret dolu birçok örneklerle doludur. Bunlar insanlara öğretilirse, hem tarih bilinci artar hem de tarihten azâmi derecede yararlanılmış olur.

15. İnşallah, bu ibretlik vakalar insanlığa ve Türk Milleti'nin çocuklarına ders olur. Bunlardan faydalanan Türk Çocukları, bugünlerini ve yarınlarını aydınlatmış olurlar.